

Osmanlı mirası Makedon Torbeşleri

(Bazı tarihi ikilemler ve çağdaş uyumsuzluklar üzerine)

Makedonya Cumhuriyeti'nin kuzey-batı bölgelerinde, Makedonca konuştuklarından dolayı Makedon – Müslüman olarak da adlandırılan Torbeşler (Makedoncada Torbeş – torba taşıyan; torbalı) adıyla bilinen özel bir dini-sosyal grup yaşamaktadır. Ekseriyeti Sünni olan bunlar İslam dinine mensup bir azınlık dini grup teşkil etmektedirler. Kültürel ve dini olarak çoğunluk teşkil eden Ortodoks Makedonlardan, konuştukları dil ve antropoloji özellikleri açısından da Makedonya'daki daha büyük Müslüman etnik gruplar Arnavut ve Türklerden farklıdır. Onlar, aslında, günümüz demografi ortamında Makedonların olduğu gibi, Arnavutlar ve Türklerin de sahiplendikleri Osmanlı mirasının bir parçasıdır. Ancak, dinleri – Müslüman ve konuştukları Makedon dili mensubiyetleri arasında sıkışmış kimlikleri, yukarıdaki hak iddia edenlerin hiçbirinin Torbeşler üzerindeki hak iddia etmelerinin gerçekleşmesine izin vermemektedir. Bu nedenle, Torbeşler konusunda, çözülmemiş tarihi meseleler yanı sıra, bugün çağdaş siyasi uyumsuzluklar da vardır.

Çözülmemiş tarihi meseleler arasında isimleri ve kökenleri konusudur. İsimleri hususunda, Torbeşler arasında da yaygın olan, en yaygın açıklama, dinlerini bir torba un, mısır ya da çökelek için sattıkları için Hıristiyan komşuları tarafından bu ismin verildiği şeklindeki açıklamadır¹. Diğer tahminler de Torbeş ismini onların bir torba çökelek ya da un için Müslümanlığı kabul etmelerine bağlamaktadır ve bunu torbeş kelimesinin torbalı anlamına gelen farisi *torbakeş* kelimesiyle açıklamaktadırlar. Böylece, Debre, Prizren, Üsküp ve Tikveş bölgesinde Torbeş

¹ ^ulevŸ, P., Obikolka iz albanski seliça v pri[tinsko, prizrensko, debŸrsko i ohridsko, IzvestiŸ na NarodniŸ etnografi-eski muzei v SofiŸ, god. VI, kn. I-IV, SofiŸ, 1926,110

ismini İslam dinini kabul eden ve sokaklarda torbayla helva, boza, salep satıcılığı yapanlar almışlar, ardından da bu isim söz konusu bölgelerde tüm Müslümanlaşmış insalara yayılmış². Başka bir açıklamaya göre ise, Torbeş ismi, Fransız dilinde de görülen *tarb* kökenini ihtiva eden çok eski bir kabile ismine bağlanmaktadır³. Torbeş isminin kökeni ile ilgili son tahminlerden bir tanesi, bu ismi *Torba Oğlanları* ya da *Torba Acemileri* olarak da bilinen *Acemi Ocağı* (yeniçeri adaylar kolu) mensuplarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu isim, söz konusu yeniçeri adaylar kolu mensuplarının kayıt oldukları defterin özel torbada saklandığından kaynaklanmaktadır. Bu yeniçeri adaylar kolunun, devşirme yoluyla Hıristiyan çocuklarıyla takviye edilmesinden dolayı, bu Hıristiyan çocuklarıyla alakalı kullanılan *torba* kelimesi kuzey-batı Makedonya'da yaşayan bütün Müslümanlaşmış nüfusa da yayılmış. Bu görüş itibariyle halk etimolojisinin Torbeş kelimesine verdiği küçümseyici anlam tamamıyla ortadan kalkmış olur. Üsküp Markova Reka bölgesinde yaşayan Torbeşlerin kendilerine Torbeş demeleri ve bunu yaparken bu ismi hiç de aşağılayıcı ve incitici saymamaları gerçeği bu görüşü destekleme anlamında ileri sürülmektedir⁴. Bu tahmin de Torbeş ismini torba kelimesiyle bağlamaktadır, ancak çok farklı bir esas üzerine. Yine de, devşirme olarak tüm Balkan yarımadasından çocukların Yeniçeri ocağına alındığı bilinirken neden Torbeş isminin, tüm Balkanlarda Müslüman dinini yeni kabul etmiş olanlarla değil, sadece kuzey-batı Makedonya'daki Müslümanlaşmış nüfusla özdeşleştiği pek de açıklanmamıştır.

Torbeşlerin kökeni konusunda da birçok yorum var. Önceden adı geçen Pavloviç'e göre, Torbeşler aslında, diğer Slavlardan çok daha önce Balkanlara gelen ve güneyinin en uç noktasına kadar giden, daha sonraki dönemlerde de aşamalı bir şekilde kuzeye çekilen çok eski bir Slav boyundan gelmektedirler. Ancak, yeteri kadar argümanları olmayan bu tez diğer araştırmacıların desteğini almadan tek

² Jovan Haxi Vasiljevi], Muslimani na[e krvi u ju`noj Srbiji, Beograd, 1924, 34.

³ Pavlovi], M., Skopski torbe[i - najstarije srpsko pleme na Balkanskom Poluostrovu, *Ju`na Srbija*, 94 (od 27. XI 1939) Skopje.

⁴ Stojanovski, A., Pra[aweto za potekloto na imeto Torbe[i negovoto prvi~no spomenuvawe vo pi[uvaniizvori, vo: *Istorija, folklor i etnologija na islamiziranite Makedonci*, Skopje, 1987, 33.

başına kalmıştır. Torbeşlerin kökenlerinin Bogumillik hareketine dayandığı ve onların Makedonya’da eski Bogumillerin son kalıntıları olduğu fikri daha yaygındır⁵. Ancak, şu ana kadar Torbeşlerin yoğun yaşadıkları bölgelerde eskiden daha büyük bazı Bogumil grubunun bulunduğu hususunda kanıtlar elde edilmemiştir. Bazı Türk etnologları ise Torbeşlerin aslında Slavlaşmış Türk olduklarını iddia etmektedirler. Makedon etnologları ise Torbeşleri Hıristiyan Makedonlardan ayrı bir etnik grup olarak görmemektedirler ve onları Makedon etnik toplumu içerisinde sadece bir dini azınlık olarak saymaktadırlar⁶.

Torbeşlerin Müslümanlaşma konusunda doktora yapan Galaba Palikruşeva’nın tezi de ilginçtir. O, daha eski bazı dönemde ayrı bir etnik grubun ya da boyun bu ismi taşıdığı olasılığını da reddetmeyerek, Torbeş ismi ile ilgili torba kelimesiyle bağlantılı halk yorumunun en kabul edilir olduğunu düşünmektedir⁷. Palikruşeva, Torbeşlerin etnik kökenleri hususunda onların Osmanlıların bu toprakları ele geçirdiklerinden önce Batı Makedonya’da, Radika deresi boyunca Reka adıyla bilinen bölgede yaşayan Miyak Slav etnik grubundan geldikleri tezini savunmaktadır. Bu etnik grubun bir bölümü İslam dinini kabul etmiş ve dolayısıyla Hıristiyan kalan kabiledaşları tarafından, dinlerini bir torba çökelek için sattıkları için, onlara küçümseyici Torbeş adı verilmiş. Daha geç dönemlerde bu Torbeşlerin bir bölümü Üsküp ve Veles yöresine yerleşmiş. Bu diyaspora, İslam dinini kabul eden Üsküp ve Veles grubu mensubu ahalinin bir bölümünde Reka’dan akrabalarının göçetme geleneğinin yaşatılmasıyla kanıtlanmaktadır. Bu şekilde, adı geçen Reka, Üsküp ve Veles bölgelerinde yaşayan Müslümanlaşmış ahalinin aynı etnik özelliğe ve kökenlere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır⁸.

⁵ Angelov, D., *Bogomilstvoto v Ý BÝlgariô*, Sofiô, 1960; Mandi], D., *Bogomilaska crkva bosanskih hristijana*, ^ikago, 1962, 62.

⁶ Victor A. Friedman, *Language in Macedonia as an Identity Construction Site*, in: *When Languages Collide: Perspectives on Language Conflict, Language Competition, and Language Coexistence*, ed. Brian D. Joseph, Ohio State University Press, 2003, 267.

⁷ Palikru[eva, G., *Islamizacija na Torbe[ite i formirawe na Torbe[kata subgrupa* (doktorska disertacija vo rakopis vo bibliotekata na Filozofskiot fakultet vo Skopje - grupa Istorija), Skopje, 1965, 138, 143.

⁸ Aynı, 165.

İmparatorluk sınırları dahilinde sürekli göç akımlarını göz önünde bulundurduğumuzda hiç kuşkusuz ki bu tür göçler olmuştur. Ancak, söz konusu üç bölgedeki Müslümanlaşmış nüfusun özel etnik mensubiyeti konusundaki ısrarlı tutumları yedekle kabul etmek gerekir. Özellikle, müelifin de Reka ve Üsküp civarındaki Müslümanlaşmış nüfus arasında tarım araçların yapısı ve terminolojisi, ev tipi ve onunla ilgili terminoloji, kadın kıyafetleri ve psikolojik özellikleri konusunda farklılıkların olduğunu kabul etmesi bu görüşü desteklemektedir⁹. Bu farklılıklar, tabii ki, aynı kökenden gelen ama şimdi farklı coğrafi bölgelerde yaşadıkları için bu iki grubun içinde gelişen farklı süreçlere mal edilemez. Üsküp Torbeş bölgesinde (Torbeşiya) yaşayan Müslümanlaşmış nüfusun, o yörenin Hıristiyan Slav nüfusunun aşamalı bir şekilde Müslümanlaştırılması sonucu meydana geldiği olasılığı daha kabul edilir gibi görülmektedir. XVI y.y. ait tahrir defterleri bunu bir ölçüde desteklemektedir. Aslında, günümüzde Torbeşlerin yoğun bir şekilde yaşadıkları Batı Makedonya bölgesinde Müslümanlaştırma süreci XV 'nci y.y. 'ın ikinci yarısında başlamış , ancak XVI 'nci y.y. 'ın ortalarına doğru hızlı bir şekilde yayılmıştır. En büyük değişiklikler 1540 ile 1580 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde o bölgedeki köylerin dini yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Belirgin bir örnek olarak Jirovnica köyünü gösterebiliriz. Bu köyde 1536/39 sayımlarında sadece 3 Müslüman ve 69 Hıristiyan ailesinin olduğu gözükürken, 1582/3 sayımlarında 69 Müslüman ve 20 Hıristiyan ailesinin tespit edilmesiyle bu durum neredeyse ters bir orantı almıştır. Müslüman ailelerden 44 'ünün, soyadlarında hala Hıristiyan baba adını taşıdıkları için, eskiden Hıristiyan oldukları belli¹⁰. Bu bölgeden farklı olarak,

⁹ Aynı, 185 -209.

¹⁰ Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. op[iren popisen defter na Ohridski ot sanxak od 1583, tom VIII, kn. I, prevod, redakcija i komentar d-r Aleksandar Stojanovaki, Skopje, 2000, 640 - 642. Benzer süreç, bu bölgenin diğer köylerinde ve Debre, Ohri, Starova, Biglişte ve Kesriye gibi kazaları kapsayan bütün Makedonya-Arnavutluk sınır coğrafya kuşağında da varmış. Bu bölgenin 1536/39-1583 yıllarına ait tahrir defterlerinin kıyaslanması, Hıristiyan nüfusunun inanılmaz %31 oranda azaldığını, Müslümanların sayısının ise 3.645 'den 22.185 'e, yani altı kat arttığını göstermektedir. (Dragi Gjorgiev, Islamisierung im makedonisch-albanischen Grenzgebiet in den ersten Jahrhunderten der osmanischen Herrschaft (15. und 16. Jahrhundert), in: Islam am Balkan, Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit, hefteditorial Marlene Kurz, Wien, 2005, 12). Bu sınır bölgesinin Müslümanlaşması konusunda ayrıca bak: Aleksandar Stojanovski, Demografskite promeni vo Debarskata kaza vo

bugünün Üsküp Torbeş bölgesinde (Torbeşiya), 1568/69 Üsküp Sancağı sayımlarına göre, Müslüman nüfusu yoktur. Daha geç dönemlerde Müslüman Torbeş köyleri olarak görülen köylerde Hıristiyan Slav nüfusu yaşamaktadır¹¹. Bu Torbeş nüfusunun Reka bölgesinden taşındığı kabul edildiğinde, bu köyün Hıristiyan ahalisinin nereye gittiği konusu açıklanmamış kalıyor. Bunların bir anda Müslümanlaştırılmaları ve Torbeş grubuna dahil edilmeleri olasılığı kabul edilir gibi değildir. Çünkü o zaman. ısrarla üzerinde durulduğu Reka, Üsküp ve Veles Torbeşlerinin aynı etnik özellikleri ortadan kalkmış olur. Ayrıca, bu Hıristiyanların evlerini terk ettikleri ve yerlerine Reka Torbeşlerinin geldiklerine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Söz konusu yerli Hıristiyan nüfusunun Reka bölgesindeki Hıristiyanlardan daha sonraları Müslümanlaştırma sürecine dahil edilmiş olması tahmini en kabul edilebilir olarak görülmektedir. Aslında, sözü geçen tahrir defterlerindeki veriler, Batı Makedonya'daki Müslümanlaştırma sürecinin Arnavutluk toprakları istikametinden geldiğini ve Orta Makedonya'ya doğru yayıldığını göstermektedir. Aynı sürecin Prizren'in Gora bölgesinde de meydana geldiği tahmin edilebilir¹².

Yukarıdaki görüşlerden, Torbeş adıyla bilinen Müslümanlaştırılmış nüfusun çok eski, Osmanlı öncesi ayrı bir etnik özellikleri konusunda ısrar etmenin mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. İsimleri, kuşkusuz, Makedonya'da Osmanlı iktidarı dönemi ile ilgilidir ve bu isimle ana dilini korumuş olan tüm Müslümanlaşmış Slav nüfusu adlandırılıyormuş. Torbeş isminin kullanımı ikincil bir fenomen olarak

(15-16 vek), Glasnik na Institutot za nacionalna istorija, god. 45, br. 1, Skopje, 2001, 69-85; Ohrid i ohridsko niz istorijata, kniga vtora. Od pa\aweto pod osmanliska vlast do krajot na prvata svetska vojna, urednik Mihajlo Apostolski, Skopje, 1978, 13-38; Antonina @elôzkova, Razprostranenie na islama v zapadnobalkanskite zemi pod osmanska vlast, XV-XVIII vek, Izdatelstvo na Bÿlgarskata akademiô na naukite, Sofiô, 1990.

¹¹ Turski dokumenti za istorijata na makedonskiot narod. Op[iren popisen defter na Skopskiot sanxak od 1568/69 godina, tom VI, kniga 1, Skopje, 1984, 125, 177, 204-206.

¹² Stojanovski, A., ayni eser, 35-36.

değerlendirilebilir ve büyük ölçüde bu kelimenin daha da geniş anlamda genelleştiği Torbeşler üzerinde daha geç dönemlerde yazılan makale ve kitaplar sonucudur¹³.

Günümüz koşullarında, nüfus sayımlarının yapılmış olmasına rağmen, Torbeşlerin tam sayısının belirlenmesi mümkün değildir. İvo Banac, Krallık Yugoslavya'sında İkinci Dünya savaşı öncesi onların sayısının 27.000 olduğunu iddia etmektedir. Daha sonraki nüfus sayımları köklü farklı rakamlar ortaya çıkarmıştır: 1953 yılında sadece 1.591; 1961 yılında 3002; 1971 yılında 1.248 ve 1981 yılında 39.355¹⁴. Uzmanlar, son rakamın önceleri kendilerini Türk olarak tanıtan birçoğunu ihtiva ettiğine işaret etmektedirler. Torbeşlerin eskiden geleneksel olarak Türklerle sıkı bağları olduğu konusunda kuşku yoktur ve onlar, özellikle Osmanlıların Balkanları terketmelerine kadar, değişik dönemlerde, kendilerini Türk olarak tanıtıyormuş. Ancak, 1944 yılında Yugoslavya devleti çerçevesinde Makedonya Cumhuriyeti kurulduğunda, Yugoslav hükümeti Torbeşleri Makedon kimliğini kabul etmelerinde cesaretlendiriyordu. Ancak, o zaman bu olay, Makedon ulusal kimliğinin Makedon Ortodoks dini ile sıkı bağları nedeniyle, Makedon Hıristiyan toplumuyla gerginliklere neden oldu¹⁵. Bu aşılması mümkün olmayan dini farklılık nedeniyle Torbeşler ve Hıristiyan Makedonlar arasında evlilikler neredeyse görülmemektedir. Diğer Müslüman toplulukları (Arnavut ve Türk) ile karşılıklı evlilikler daha kabul edilir görülmektedir. 1970 yılında *Makedon Müslümanları Kültürel-Bilimsel Şölenleri* teşkilatının kurulması Torbeşlerde Makedon kimliğini güçlendirme hususunda bir girişim daha teşkil ediyordu. Resmi Makedon makamlarının desteği ile kurulan bu teşkilatın hedefi, Makedon kimliğinin güçlendirilmesi yanı sıra, Arnavutların ve Türklerin Torbeşler üzerindeki etkilerini engellemek idi. Bu teşkilatın iddialarına göre, İkinci Dünya Savaşından sonra 70.000 mensubunun Arnavutlar tarafından en çok olmak üzere, diğer Müslüman gruplar tarafından eritilmiştir. Teşkilatın Torbeşler arasında Makedon kimliğinin güçlenmesindeki katkısına

¹³ Palikru[eva, G., aynı eser, 131-132.

¹⁴ İvo Banac, *The National Question in Yugoslavia: origins, history, politics*, Cornell University press, 1989, 50.

¹⁵ Duncan M. Perry, *The Republic of Macedonia: finding its way*, in: *Politics, Power and the Struggle for Democracy in South-East Europe*, ed. Karen Dawisha, Bruce Parrott, Cambridge University Press, 1997, 256.

rağmen, yine de Torbeşler başta Arnavut Müslüman çoğunluğu tarafından olmak üzere güçlü etkilemelere maruz kaldılar.

Arnavutların Torbeşler üzerindeki etkileri, Makedonya Cumhuriyeti'nin müstakil devlet olmasından sonra daha da güçlendi. Torbeşlerin birçoğu Arnavut kimliğini hızlı bir şekilde kabul ediyor. Makedonya Cumhuriyeti 'nde 1990 yılında yapılan nüfus sayımlarında Makedon Müslümanları örgütü ve en büyük Arnavut partisi arasında yürütülen hararetli yazışmada, Arnavut partisi *sesiz asimilasyon ve Batı Makedonya'nın Kosovalaştırma ve Arnavutlaştırması yolunda* dini kullanmakla suçlanıyordu. Arnavutların üstünlük sağladıkları Makedonya Cumhuriyeti İslam Birliği Meşihatı (Konseyi)'nin 1995 yılında, Makedonya'da yaşayan Müslümanların resmi dilinin Arnavutça'nın olduğu kararı uzlaşmazlıkları arttırdı. Bu karar, Müslüman Makedon Topluluğu liderlerinin tepkisine neden oldu¹⁶. Makedonya Cumhuriyeti'nde 2002 yılında yapılan son nüfus sayımı formlarında, Torbeşlerin Makedonya Cumhuriyeti'nde özel milli topluluk olarak algılanmadıklarından dolayı, ayrı bir Torbeş ya da Müslüman Makedon hanesi yoktu. Yine de, sayımlardaki verilerin değerlendirmesinden sonra iç kullanım için açıklanan bilgiler üç ilginç alt grubun olduğunu göstermektedir. Bunlar, Müslüman Makedonlar-8.422 kişi, Müslümanlar-2.553 kişi ve Makedon Müslümanlar-180 kişi idi¹⁷. Bu üç Müslüman nüfusu grupları ardında Torbeşler topluluğu mensuplarının olduğu tahmin edilebilir. Tabi ki, bunların belli bir kısmı da üç en büyük topluluklar olan, Makedon, Arnavut ve Türk toplulukları arasında aranmalı. Nihayet olarak, bütün bunlar, daha büyük etnik topluluklardan hiçbirinin kendi kimliğini kabul ettirmeyi başaramadığı, ama aynı şekilde Torbeşlerin de kendi öz kimliklerini geliştirmeyi başaramadıkları Makedonya Cumhuriyeti' ndeki Torbeş topluluğunun derin bölünmüşlüğü göstermektedir¹⁸.

¹⁶ Aynı yerde.

¹⁷ Makedonya Cumhuriyeti İstatistik Kurumu. 2002 yılı nüfus sayımı.

¹⁸ Makedonya Cumhuriyeti 'inde yapılan son 2006 yılındaki seçimlere, Torbeşlerin Partisi olarak da bilinen Avrupa ile Bütünleşme Partisi de katıldı. Torbeş topluluğunun etnik özelliğini savunan bu partinin lideri, zengin iş adamı Fiat Canovski, Makedonya Meclisine girmeyi başardı.

(Објављено у: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim, ed, Caner Sancaktar, TASAM, Istanbul, 2009, 301 – 307)